

PIOTR KOPROWSKI

Uniwersytet Gdański w Gdańsku

piotr.koprowski@ug.edu.pl

ORCID: orcid.org/0000-0002-3843-3640

DZIAŁALNOŚĆ NAUKOWO-LITERACKA WAĆŁAWA SIEROSZEWSKIEGO NA ZESŁANIU SYBERYJSKIM I JEJ UWARUNKOWANIA

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/SPLP.2024.013>

Streszczenie

Będące przedmiotem artykułu początki działalności naukowo-literackiej etnografa, pisarza Waćława Sieroszewskiego (1858–1945) są ściśle związane z jego pobytem – jako zesłańca – na Syberii w latach osiemdziesiątych i na początku lat dziewięćdziesiątych XIX wieku. W piśmiennictwie polskim w dziewiętnastym stuleciu dominował obraz Syberii jako krainy cierpień, miejsca zesłania tysięcy Polaków. Sieroszewski pragnął przybliżyć rodakom inne, nieznanne im oblicze tej krainy, zwłaszcza jej wschodniej części Jakucji. Skłoniło go to – obok uwarunkowań egzystencjalno-emocjonalnych (poczucie osamotnienia, zwątpienie w sens życia) i praktycznych, związanych z podejmowanymi próbami ucieczki z zesłania – do sukcesywnego poznawania Jakutów, ich geograficzno-przyrodniczego i społeczno-kulturowego środowiska życia. Jakucja i Jakuci stali się przedmiotem wielostronnych studiów polskiego zesłańca, rzetelnych pod względem naukowym, niezwykle sugestywnych i plastycznych, a przy tym nienaznaczonych sentymentalizmem, patosem. Ich efektem były utwory literackie, artykuły naukowe opublikowane na

łamach rosyjskich czasopism oraz wszechstronna, jedyna w swoim rodzaju monografia o społeczności jakuckiej. Ukazanie się w 1896 roku *Jakutów* było wydarzeniem naukowym o światowej randze. O wielkiej wartości naukowej i znaczeniu publikacji świadczył m.in. fakt, że autor został nagrodzony złotym medalem Cesarskiego Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego, a po pewnych staraniach zezwolono mu na powrót z zesłania do ojczyzny.

Słowa kluczowe: Syberia, Jakucja, Jakuci, zesłanie syberyjskie, zesłaniec, Cesarskie Rosyjskie Towarzystwo Geograficzne, działalność naukowo-literacka

*WACŁAW SIEROSZEWSKI'S SCIENTIFIC
AND LITERARY ACTIVITIES IN THE SIBERIAN EXILE
AND ITS CONDITIONS*

Abstract

The beginnings of the scientific and literary activity of an ethnographer and writer, Waclaw Sieroszewski (1858–1945), which are the subject of the article, are closely related to his exile in Siberia in the 1880s and early 1890s. The image of Siberia dominated in the Polish literature in the 19th century as a land of suffering and a place of exile for thousands of Poles. Sieroszewski wanted to show his compatriots a different, unknown face of this land, especially its eastern part – Yakutia. This prompted him – apart from existential and emotional conditions (the sense of loneliness, the doubt in the meaning of life) and practical ones related to the attempts to escape from the exile – to successively get to know the Yakuts, their geographical, natural and socio-cultural living environment. Yakutia and the Yakuts became the subject of his scientifically reliable, extremely suggestive and artistic and at the same time not marked by sentimentality or pathos interdisciplinary studies. They resulted in literary works, scientific articles published in Russian magazines and a comprehensive, one-of-a-kind monograph on the Yakut community. The appearance of the Yakuts in 1896 was a scientific event of world importance. The great scientific value and importance of the publication was evidenced, among others, by the fact that the author was awarded the gold medal of the Imperial Russian Geographical Society and after some efforts he was allowed to return from exile to his homeland.

Keywords: Siberia, Yakutia, Yakuts, Siberian exile, exile, Imperial Russian Geographical Society, scientific and literary activity

Problematyka związana z wkładem Polaków w XIX wieku do badań nad ludami Syberii jest obecnie przedmiotem zainteresowania reprezentantów zarówno polskiego, jak i rosyjskiego środowiska naukowego. Nie zawsze jednak tak było. Na początku w wielu przypadkach polskie zasługi w tej dziedzinie były bardziej znane Rosjanom niż Polakom. Stwierdzenie to można odnieść m.in. do Waćława Sieroszewskiego (1858–1945) – polskiego zesłańca, etnografa, autora niezwykle ważnej i jedynej w swoim rodzaju monografii o Jakutach, dziś już będącej pozycją klasyczną. Celem artykułu jest przedstawienie kilku uwag i spostrzeżeń na temat działalności naukowo-literackiej Sieroszewskiego na zesłaniu syberyjskim, jej fenomenu i uwarunkowań.

Waćław Sieroszewski urodził się 24 sierpnia 1858 roku¹ w Wólce Kozłowskiej na Mazowszu w Królestwie Polskim, jako syn właściciela majątku ziemskiego Leopolda i jego żony Walerii z domu Ciemniewskiej. W domu rodzinnym przyszłego pisarza były żywe tradycje walk narodowowyzwoleńczych. Dziadek Waćława, Kajetan, brał udział w wyprawie Napoleona I na Rosję w 1812 roku, walczył również w powstaniu listopadowym. Ojciec Leopold wziął udział w powstaniu styczniowym. Po upadku powstania był początkowo więziony, później pozostawał pod stałym nadzorem policyjnym. Ostatecznie wyemigrował za granicę, a jego podupadły majątek został wystawiony na licytację.

Po śmierci matki, Waćława i jego pięć siostr wychowywali krewni i przyjaciele rodziny. Chłopiec został przez nich skierowany na naukę do gimnazjum w Warszawie. Za udział w tajnych stowarzyszeniach patriotycznych i zaniedbania w nauce został wydalony z V klasy gimnazjum. Podjął pracę zarobkową. Początkowo praktykował jako terminator w warsztacie ślusarskim. Następnie pracował w warsztatach kolejowych, ucząc się jednocześnie w kolejowej Szkole Technicznej. W środowisku robotniczym zetknął się z załążkami polskiego ruchu socjalistycznego. Rozpoczął współpracę z działaczami socjalistycznymi, m.in. z Ludwikiem Waryńskim (1856–1889)².

W lipcu 1878 roku został aresztowany i osadzony w X Pawilonie Cytadeli Warszawskiej. 12 lipca 1879 roku w cytadeli – w związku z zastrzeleniem przez wartownika młodego, siedemnastoletniego socjalisty Józefa Beutha – wybuchł bunt więźniów. Więźniowie – w tym Sieroszewski i przebywający z nim w celi działacz socjalistyczny Stanisław Landy – zaczęli demolować cele, rozbijać okna

¹ A. Lam, *Waćław Sieroszewski, w: Obraz literatury polskiej XIX i XX wieku*, t. 4. *Literatura polska w okresie realizmu i naturalizmu*, red. K. Wyka, H. Markiewicz, Z. Żabicki, J. Kulczycka-Saloni, Warszawa 1971, s. 432. Waćław Sieroszewski podawał jako datę urodzenia rok 1859 (czasami nawet 1860). Wiele wskazuje na to, że pisarz, w okresie międzywojennym czynnie uczestniczący w życiu politycznym (był m.in. senatorem Rzeczypospolitej Polskiej IV kadencji (1935–1938)), chciał się w ten sposób nieco „odmłodzić”. Zob. W. Sieroszewski, *Pamiętniki, Wspomnienia*, w: tenże, *Dzieła*, t. 16, Kraków 1959, s. 7.

² W. Sieroszewski, *Pamiętniki, Wspomnienia*, s. 103–159.

i drzwi. Sieroszewski rzucił w generała Ulrycha ramą wyrwaną z okna. Za czyn ten, zakwalifikowany jako próba zamachu na reprezentanta rosyjskiego aparatu władzy, groziła mu kara śmierci. Sieroszewski i Landy 22 lipca 1879 roku stanęli w trybie doraźnym przed Warszawskim Okręgowym Sądem Wojskowym. Podczas procesu poszkodowany oficer stwierdził, że okiennica nie została rzucona weń umyślnie, lecz będąc nieodpowiednio przymocowaną po prostu wypadła z rąk młodemu Polakowi. Sąd uwzględnił tę opinię, uznając mimo to Sieroszewskiego i Landego za winnych, pozbawiając ich praw stanu oraz skazując pierwszego z nich na osiem lat twierdzy, a drugiego – na dwanaście lat ciężkich robót. Ze względu na młody wiek Sieroszewskiego generał-gubernator warszawski Paul Demetrius von Kotzebue złagodził wyrok, zamieniając go na zesłanie i osiedlenie w północno-wschodniej Syberii³.

22 sierpnia 1879 roku Sieroszewski wraz z innymi więźniami opuścił Warszawę, rozpoczynając podróż na zesłanie. Kolejne etapy tej podróży wiodły przez Wysznie Wołoczek, Moskwę, Niżny Nowogród, Perm, Jekaterynburg, Tiumeń, Tobolsk do Irkucka. Następnie, z Irkucka udał się do Jakucka, do którego dotarł wiosną 1880 roku. Z kolei z Jakucka wyruszył do docelowego miejsca pobytu – do Wierchojańska. W Wierchojańsku, osadzie położonej w północnej części obwodu jakuckiego, pojawił się pod koniec maja 1880 roku i przebywał niecałe dwa lata⁴.

Sieroszewski, będąc zesłańcem politycznym skazanym na osiedlenie bezterminowe, czyli bez szans powrotu⁵, mógł zajmować się wyłącznie rzemiosłem lub rolnictwem. Zabroniona była wszelka praca umysłowa. Nie miał też prawa oddalania się z miejsca osiedlenia. Dzięki posiadanym kwalifikacjom rzemieślniczym zorganizował w Wierchojańsku warsztat, w którym dokonywał głównie napraw różnorodnych narzędzi i sprzętów okolicznych mieszkańców.

Na początku pobytu w Wierchojańsku Sieroszewski ożenił się z dwudziestoletnią Jakutką, Anną Slepcową, siostrą żony Jana Zaborowskiego, zesłanego za udział w powstaniu styczniowym⁶. Mieszkał z nią ponad dwa lata (do czasu, kiedy został karnie przeniesiony do Średnie Kołymska) i miał córkę Marię. Po śmierci Anny w 1886 roku zajmował się wychowaniem Marii⁷.

³ Tamże, s. 194–200; A. Sieroszewski, *Słowo i czyn. Życie i twórczość Wacława Sieroszewskiego*, Wrocław 2008, s. 12–13.

⁴ W. Sieroszewski, *Pamiętniki, Wspomnienia*, s. 269–272.

⁵ Sieroszewski zaliczał się do tzw. II kategorii zesłańców politycznych. Zob. Z. Łukawski, *Historia Syberii*, Wrocław 1981, s. 184–185.

⁶ Małżeństwa i związki nieformalne zesłańców z Jakutkami były częste. Stanowiły jeden z ważniejszych czynników wiążących ich ze społecznością jakucką. W. Armon, *Polscy badacze kultury Jakutów*, Wrocław 1977, s. 59; por. I. Krzywicka, *Wyznania gorszycielki*, Warszawa 1995, s. 20.

⁷ W. Sieroszewski, *Listy z Syberii*, „Archiwum Literackie” 1964, t. 8, s. 414. Sieroszewski nigdy nie sprowadził swojej córki Marii, urodzonej w 1881 lub w 1882 r., na ziemię polskie. Została ona nauczycielką i utrzymywała z ojcem kontakt korespondencyjny. G. Legutko, „*Wyroslam na*

Wacław dwukrotnie podejmował próbę ucieczki z Syberii – w obydwu przypadkach współorganizatorką przedsięwzięcia była jego żona. Z pierwszej ucieczki (łędem), mającej miejsce w 1881 roku, Sieroszewski i jego współtowarzysze zawrócili sami, napotkawszy nieprzewidziane przeszkody. Druga ucieczka, trwająca od 26 maja do 16 czerwca 1882 roku, podjęta została przez siedmiu zesłańców pod przywództwem Sieroszewskiego, przy wsparciu finansowym Polaka, zesłańca, badacza cywilizacji Jakutów Adama Szymańskiego. Uciekinierzy przemierzali się łodzią w dół rzeki Jany do Oceanu Arktycznego, zamierzając dotrzeć do Ameryki Północnej. Zostali schwytani u brzegów oceanu i sprowadzeni do wsi Kozaczaje, skąd Sieroszewski pod eskortą kilku osób został odesłany do Wierchojańska⁸.

W 1883 roku w Jakucku zapadł wyrok w sprawie zbiegów. Każdemu spośród współtowarzyszy Wacława przedłużono wymiar czasu zesłania o jeden rok. Sieroszewskiego, uznanego za organizatora ucieczki, skazano na pięć uderzeń knutem. W Wierchojańsku brakowało jednak kata i wyrok ten został zamieniony na dożywotnie osiedlenie w miejscowości odległej co najmniej sto wiorst (czyli ok. 107 km)⁹ od większej rzeki, traktu handlowego bądź miasta.

W marcu 1883 roku Sieroszewski został zesłany do Średnie Kołymska, odległego od Wierchojańska o około 1 200 km. Przebywał tam do wiosny, a w połowie czerwca 1883 roku udał się do nowego miejsca pobytu – na stację pocztową Andyłach, znajdującą się w odległości 300 km od Kołymska. W Andyłachu przebywał osiem miesięcy, zajmując się wyrobem oraz naprawą ozdób ze srebra, miedzi i mosiądzu. W marcu 1884 roku zezwolono mu na powrót do Średnie Kołymska na leczenie. Zajmował się tam ślusarstwem oraz naprawą zegarów. Ze względu na poprawę stanu zdrowia oraz nieprzychylny doń stosunek tamtejszych władz, musiał udać się do nowego miejsca pobytu, jakim była miejscowość Jąza, położona około 100 km od Andyłachu¹⁰.

W 1885 roku pozwolono Sieroszewskiemu osiedlić się w południowej części okręgu jakuckiego. Przez Kołymsk, Wierchojańsk i Jakuck udał się on do nowego miejsca pobytu – bajagantajskiego ułusu. Po około dwóch latach, w 1887 r. pozwolono mu przenieść się do namskiego ułusu. Pobyt w namskim ułusie w latach 1887–1892 był najdłuższym epizodem zesłańczego życia Sieroszewskiego. Zajmował się tam m.in. rolnictwem, organizując dobrze funkcjonujące gospodarstwo rolne. Po przyjęciu Wacława do gminy Tiuchtiur w 1890 roku, nadano mu w czerwcu 1892 roku paszport osiedleńczy, umożliwiający poruszanie się po całej Syberii Wschodniej¹¹.

Rosjanke...”. Historia Marii – jakuckiej córki Wacława Sieroszewskiego – w świetle jej listów do ojca i innych dokumentów, Wrocław 2019.

⁸ W. Sieroszewski, *Pamiętniki, Wspomnienia*, s. 323–335.

⁹ 1 wiorsta ~ 1066, 8 m.

¹⁰ W. Sieroszewski, *Pamiętniki, Wspomnienia*, s. 343; A. Sieroszewski, *Słowo i czyn*, s. 14–16.

¹¹ W. Sieroszewski, *Pamiętniki, Wspomnienia*, s. 411–430; A. Sieroszewski, *Słowo i czyn*, s. 24–25.

W czerwcu 1892 roku Sieroszewski opuścił namski ułus, osiedlając się w Irkucku. Pracował w irkuckim magistracie, wypisując blankiety podatkowe. Ponadto pisał książkę poświęconą Jakutom, otrzymując na prowadzone badania dofinansowanie z Cesarskiego Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego (dalej cyt. IRGO)¹² i zostając włączonym do irkuckiego oddziału tej instytucji. Wpisany do księgi mieszczan Irkucka, mógł poruszać się po terytorium całej Rosji (nie mógł przebywać na terenie Królestwa Polskiego). W 1894 roku przeniósł się do Petersburga¹³.

W 1896 roku w Petersburgu ukazał się – pod patronatem IRGO – pierwszy tom dzieła Sieroszewskiego na temat Jakutów¹⁴. Autor książki, bardzo pozytywnie ocenionej przez rosyjskie środowisko naukowe, został nagrodzony przez IRGO złotym medalem. Dzięki wstawiennictwu członka Towarzystwa, rosyjskiego geografa i etnografa Grigorija Potanina, Sieroszewski otrzymał ponadto zgodę na powrót z zesłania do ojczyzny¹⁵.

W 1898 roku były zesłaniec zamieszkał legalnie w Warszawie. Ożenił się ze Stefanią Mianowską. Stabilizacja życiowa okazała się jednak krótka. W 1900 roku, niesłusznie posądzony o autorstwo odezwy odczytanej podczas manifestacji

¹² Rosyjskie Towarzystwo Geograficzne (w latach 1850–1917 Cesarskie Rosyjskie Towarzystwo Geograficzne, Impieratorskoje Russkoje Geograficzeskoje Obszczestwo (IRGO)) – powstało w 1845 r. w Petersburgu z inicjatywy admirała Fiodora Litke. Początkowo było finansowane głównie przez państwo, później znaczący wkład w jego finansowanie wnosili prywatni sponsorzy. Prowadziło imponującą działalność ekspedycyjną, naukową i kształceniową, wspierając finansowo i materialnie m.in. zesłańców prowadzących badania. Integrując wokół siebie wielu ludzi nauki, podróżników, odkrywców wniosło olbrzymi wkład m.in. w badania Syberii, Dalekiego Wschodu, Kaukazu, Arktyki, Antarktydy. Szybko zaczęły powstawać oddziały IRGO na terenie Rosji, do 1917 r. powstało 11 oddziałów, zrzeszających około tysiąca członków, reprezentujących niemal wszystkie warstwy społeczne: arystokrację, nauczycieli, urzędników, inżynierów, lekarzy, wojskowych, kupców. W 1851 r. powstał syberyjski oddział IRGO z siedzibą w Irkucku. Pod koniec 1852 r. zrzeszał on już dziewiętnastu członków rzeczywistych i trzydziestu członków współpracujących. Bogate, różnorodne materiały, gromadzone przez członków syberyjskiego oddziału Towarzystwa stały się trzonem powstającej naukowej biblioteki historycznej, przyrodniczej, geograficznej i etnograficznej. Władze oddziału założyły periodyk *Zapiski sibirskiego otdiela Russkogo Geograficzeskogo Obszczestwa*, w którym publikowano teksty będące pokłosiem prowadzonych prac badawczych. W 1877 r. syberyjski oddział IRGO podzielił się na wschodniosyberyjski oddział z siedzibą w Irkucku i zachodniosyberyjski oddział z siedzibą w Omsku. Te dwa oddziały zajmowały pierwsze miejsce wśród prowincjonalnych oddziałów IRGO pod względem osiągnięć naukowych (były one związane z badaniem Syberii). Z. Łukawski, *Historia Syberii*, s. 286–290.

¹³ W. Sieroszewski, *Pamiętniki, Wspomnienia*, s. 627.

¹⁴ Tenże, *Jakuty. Opyt etnograficzeskogo issledowanija*, t. 1, S – Pietierburg 1896. W 1900 r. ukazało się pierwsze polskie wydanie monografii o Jakutach: W. Sieroszewski, *12 lat w kraju Jakutów*, Warszawa 1900.

¹⁵ A. Sieroszewski, *Jak powstała księga Wacława Sieroszewskiego o Jakutach i ich krainie?*, w: A. Kuczyński, *Polacy w nauce, gospodarce i administracji na Syberii w XIX i na początku XX wieku*, Wrocław 2007, s. 147–149.

w rocznicę odsłonięcia pomnika Adama Mickiewicza w Warszawie, został aresztowany. Groził mu przymusowy powrót na Syberię, do czego jednak – dzięki wstawiennictwu IRGO – nie doszło. Towarzystwo zorganizowało Sierszowskiemu ekspedycję naukową na wyspę Hokkaido. Autor *Dwunastu lat w kraju Jakutów* miał wspólnie z byłym zesłańcem, etnografem Bronisławem Piłsudskim prowadzić tam badania nad ludem Ajnów.

W związku z tym pod koniec 1902 roku Sierszewski wyjechał z Warszawy. Drogę, którą niegdyś przemierzał miesiącami jako zesłaniec, teraz przebył pociągami. Na kilka dni zatrzymał się w Petersburgu i Irkucku. Po niecałym roku ekspedycja została w 1904 roku przerwana wybuchem wojny rosyjsko-japońskiej. Sierszewski przez Koreę, Chiny, Cejlon i Egipt powrócił do Warszawy. Drugi i zarazem ostatni jego pobyt na Syberii trwał więc krótko, badacz widział ją głównie z okien pociągu¹⁶.

Zainteresowanie Jakucją i mieszkającymi w niej ludźmi zrodziło się u Sierszewskiego od pierwszych chwil pobytu na ziemi jakuckiej, choć nie od razu miało ono wymiar stricte naukowy. Kilkunastoletni pobyt w Jakucji, dobra znajomość języka jakuckiego (poznane głównie dzięki żonie Annie) i niezwykle dar obserwacji pozwoliły mu dobrze poznać tę rozległą i zarazem najsłabiej zaludnioną krainę w Rosji¹⁷. Pierwsze notatki sporządzał już w Wierchojańsku dla celów praktycznych – z myślą o ucieczce z Syberii. Interesowały go początkowo przede wszystkim informacje geograficzne. „Przy pomocy [żony – P. K.] Anuszki – wspominał po latach – zacząłem zbierać wiadomości o górach, lasach, rzekach i błotach oraz warunkach podróży w ziemiach okolicznych. Były to moje pierwsze notatki, na podstawie których z czasem oparłem moje prace naukowe o Jakutach i Jakucji”¹⁸. W Wierchojańsku Sierszewski zaczął również spisywać pierwsze lokalne legendy, bajki, opowieści, przysłowia, które – jak twierdził – zafascynowały go swoim urokiem i poezją. Spisywał je dla nich samych, nie zamierzając początkowo wyzyskiwać ich w celach naukowych¹⁹. Po nieudanych ucieczkach z zesłania nie przerwał sporządzania różnorodnych notatek na temat regionu, w którym przebywał.

Życie zesłańcze nie było łatwe. Konieczność przystosowania się do warunków życia autochtonów, brak kontaktu z rodakami, ciągle borykanie się z problemami finansowymi (trzy ruble zapomogi miesięcznie oraz niewielkie dochody z działalności rzemieślniczej z trudem wystarczały na zaspokojenie elementarnych,

¹⁶ W. Sierszewski, *Szkice podróżnicze*, w: tenże, *Dziela*, t. 18, Kraków 1961, s. 95; tenże, *Wśród kosmatych ludzi*, Warszawa 1938.

¹⁷ Pod koniec XIX w. liczącą ponad 4 mln kilometrów kwadratowych Jakucję zamieszkiwało 270 tysięcy osób, w tym około 230 tysięcy Jakutów, około 20 tysięcy Rosjan i 10 tysięcy Tunguzów. L. Bazyłow, *Syberia*, Warszawa 1975, s. 417.

¹⁸ W. Sierszewski, *Pamiętniki, Wspomnienia*, s. 297.

¹⁹ L. Rowiakowa, *Wacław Sierszewski – badacz Jakucji*, „Literatura Radziecka” 1980, nr 3, s. 168.

codziennych potrzeb), nadzór policyjny oraz trudne warunki klimatyczne²⁰ powodowały, że Sieroszewski nierzadko przeżywał chwile załamania i zwątpienia w sens życia. Po latach pisał: „Niewysłowiona tęsknota żarła mi serce. (...) Szczególnie kiedy nadeszły nieprzerwane, bezgłośnie polarne noce. Chwilami zdawało mi się, że nie wytrzymam, że obłęd zgasi we mnie świadomość i ciągłość życia. Zresztą po co żyć?”²¹.

W czasie pobytu w Andyłachu Sieroszewski podjął decyzję o poświęceniu się pracy literackiej. Miała ona być odtąd celem jego zesłańczego życia, ucieczką przed beznadziejnością i osamotnieniem. Młody Polak postanowił zostać „pisarzem Sibiru”²². W związku z przyjęciem tego rodzaju strategii zaczął sporządzać notatki (m.in. w Średnie Kołymsku, Jąży) z coraz większą systematycznością. Zapisywał ze szczegółami wszystko to, co później mógłby przetworzyć literacko, budując realistyczny obraz Jakucji i jej mieszkańców. Okresem szczególnie sprzyjającym pracy literackiej były długie zimy, kiedy Jakuci zbierali się wieczorami w jurtach na tzw. wieczorynki, podczas których snuli opowieści o ciekawych zdarzeniach sprzed lat, polowaniach, śpiewali, przytaczali „żywe” w ich kręgu przysłowia itp. Bardzo chętnie gościli pisarza w swoich domostwach, nie ukrywając, że zależy im na tym, by ów opisał ich życie codzienne²³. Odwiedzali również Sieroszewskiego w jego domu: „Przychodzili wieczorami na pogawędkę i nie gardzili skromną filiżanką herbaty, kawałkiem chleba lub mięsa jakimi im odpłacałem za uczynność. Zapisywałem po polsku, rosyjsku lub jakucku jak wypadło zręczniejsz z toku opowiadania”²⁴. Niektórzy Jakuci przynosili Polakowi różne przedmioty jakuckiej kultury materialnej i okazy przyrodnicze, które ów przekazał później muzeum w Jakucku²⁵.

Początki pracy pisarskiej Sieroszewskiego wiązały się z wieloma trudnościami. W związku z odnoszającym się doń zakazem wszelkiej pracy umysłowej, miał problem ze zdobyciem większej ilości papieru i atramentu. Nie poddał się jednak – rozpoczął „produkcję” brakujących przyborów do pisania. Funkcję papieru do

²⁰ W Jakucji, położonej w strefie klimatu kontynentalnego, wybitnie suchego, o długiej zimie, latem temperatura osiągała około + 40 stopni Celsjusza, zimą spadała nawet do – 60 stopni Celsjusza. Większość terytorium tej krainy, z wyjątkiem części południowo-zachodniej, była pokryta wieczną zmarzliną.

²¹ W. Sieroszewski, *Pamiętniki, Wspomnienia*, s. 614.

²² Tamże, s. 401.

²³ Tamże, s. 405.

²⁴ Tamże, s. 494.

²⁵ Tenże, *Wstęp do drugiego wydania*, w: tenże, *Dwanaście lat w kraju Jakutów*, cz. 1, Warszawa 1935, s. 5. W zbieraniu różnorodnych materiałów etnograficznych służyła Sieroszewskiemu pomocą zwłaszcza rodzina Slepcowów, przede wszystkim pochodząca z niej jego żona Anna oraz Iwan Slepcow, młody Jakut, absolwent szkoły elementarnej w Średnie Kołymsku, przedstawiony pod postacią Ujbanczyka w powieści *Na kresach lasów*. W. Sieroszewski, *Pamiętniki, Wspomnienia*, s. 388–389.

pisania pełniły „czyste” kartki z książek, marginesy starych gazet, tekturki pudełek, a nawet gładkie deseczki. Pióra do pisania wykonywał z piór gęsich, a atrament z wywaru kory wierzbowej zmieszanej z opiłkami żelaza. Rzeczony trudności – dzięki przychylności lokalnych władz – po pewnym czasie zniknęły. Sierszewskiemu odtąd nie brakowało „prawdziwego” papieru i atramentu. Rękopisy powstałych tekstów dotarły w 1898 roku do Warszawy, zaszyte w kozuch powracającego do ojczyzny zesłańca²⁶.

Praca twórcza Sierszewskiego przybrała wymiar etnograficzny. Przyczynił się do tego m.in. fakt przeniesienia go w 1885 roku na południe Jakucji. Twórca miał tam bowiem większą swobodę poruszania się („przejazdy po okolicy były tolerowane, jedynie pobyt w Jakucku był dozwolony za specjalnym pozwoleniem”²⁷), możliwość kontaktu z zesłańcami oraz dostęp do literatury naukowej. W gronie kilkunastu zbierających się potajemnie zesłańców we wsi Amga Sierszewski czytał pierwsze swoje prace. Słuchacze byli dlań pełni uznania, zachęcali go do kontynuowania działalności etnograficzno-literackiej²⁸.

Sierszewski, wchodząc sukcesywnie w nową, dotychczas mu nieznaną rolę badacza, miał świadomość istnienia określonych luk w zakresie posiadanej wiedzy merytorycznej. Chcąc nadrobić zaległości, dużo czytał. Szczególnie interesowały go prace geograficzno-podróżnicze rosyjskiego naukowca Alexandra Middendorfa i francuskiego geografa Élisée Reclusa. Oprócz nich czytał m.in. dzieła rosyjskiego filozofa Piotra Kropotkina, angielskiego przyrodnika i geologa Karola Darwina, francuskiego socjologa Alfreda Espinasa, amerykańskiego antropologa Lewisa Henry’ego Morgana. Lektura tekstów tych znanych w ówczesnej Europie i świecie ludzi nauki umożliwiła mu „pogłębienie i uporządkowanie spostrzeżeń i notatek etnograficznych”²⁹, a także dostrzeżenie głębokiego sensu w prowadzeniu badań naukowych w ogólności, a nad cywilizacją Jakutów w szczególności. „W kropli rosy, zdaniem Sierszewskiego, wszechświat się czasem odbija. Jakuci są ułomkiem ludzkości bardzo starożytnym. Dzięki odrzuceniu w głucho ostępy, daleko od biegu historii zachowali ogromną ilość śladów prastarych, pojęć oraz stosunków niezmiernie ważnych dla rozwoju współczesnych wszechludzkich urządzeń i uczuć”³⁰.

Od pewnego momentu praca naukowa stała się dla zesłańca najważniejszą, najbardziej absorbującą formą codziennej aktywności. Łączyły się z nią nierozdzielnie odbywane podróże o charakterze poznawczym, połączone ze zbieraniem materiałów etnograficznych. Najwięcej podróży Sierszewski odbył w czasie pobytu w ułusach bajagantajskim i namskim. Poznał wówczas ułusy skupione

²⁶ W. Sierszewski, *Pamiętniki, Wspomnienia*, s. 618–619.

²⁷ Tamże, s. 432.

²⁸ Tamże, s. 433–434.

²⁹ Tamże, s. 432, 531; tenże, *Listy z Syberii*, s. 423; L. Rowiakowa, *Wacław Sierszewski*, s. 168.

³⁰ W. Sierszewski, *Wstęp do drugiego wydania*, s. 1.

w środkowym biegu Leny i Ałdanu: wschodniokangałaski, zachodniokangałaski, baragoński, megeński i batarski, zamieszkane przez ponad 127 tysięcy Jakutów³¹.

Z nieukrywana przyjemnością zesłaniec poświęcał się również rolnictwu. Hodował drób, zajmował się uprawą zboża, warzyw, a nawet kwiatów. W okresie lata prowadził systematyczne obserwacje meteorologiczne oraz związane z wegetacją roślin, co umożliwiło mu m.in. napisanie pracy o zbożu jakuckim³².

Początki pisarstwa Sieroszewskiego przypadają na lata 1883-1884, lecz pierwsze jego teksty opublikowano dopiero kilka lat później. Z czego to wynikało? Należy przede wszystkim zaznaczyć, że zesłaniec pragnął pisać przede wszystkim po polsku i wydawać swoje prace w języku polskim. Zamierzał w ten sposób realizować określone zadania użytkowo-informacyjne, jakie sobie postawił. Chęć prezentacji rodakom wiedzy na temat Jakucji i Jakutów oraz wskazywania na godne szacunku postawy i wartości, nie mogła jednak w czasie zesłania zostać urzeczywistniona. Część polskich czasopism, na współpracę z którymi Sieroszewski najbardziej liczył, m.in. „Tygodnik Ilustrowany”, „Kraj”, „Wędrowiec”, nie była bowiem wówczas zainteresowana drukowaniem jego tekstów, ani tych o charakterze naukowo-etnograficznym, ani literackich, jak np. podania i bajki jakuckie³³.

Sieroszewski wielokrotnie podkreślał, że nie chciałby nigdy zobaczyć żadnej ze swoich prac opublikowanej najpierw po rosyjsku, a dopiero później po polsku. W związku z brakiem zainteresowania przez polskie czasopisma tymi pracami, twórca był jednak zmuszony zacząć pisać teksty po rosyjsku i publikować je w czasopismach rosyjskich³⁴. Sieroszewski miał początkowo dosyć duże trudności związane z pisaniem po rosyjsku. Najpierw pisał tekst po polsku, a następnie przy pomocy słownika polsko-rosyjskiego tłumaczył go na język rosyjski. Wraz z upływem czasu pisał już od razu po rosyjsku, wypracowując własny styl wypowiedzi, naznaczony jednak – według własnego określenia – „polską podszewką”³⁵.

³¹ Tenże, *Dwanaście lat w kraju Jakutów*, cz. 2, Warszawa 1935, s. 234–235.

³² Tenże, *Listy z Syberii*, s. 399; tenże, *Pamiętniki, Wspomnienia*, s. 479–480.

³³ Tenże, *Listy z Syberii*, s. 397–409, 417. Począwszy od 1898 r., kiedy Sieroszewski powrócił do Warszawy z zesłania, niektóre polskie czasopisma chętnie publikowały jego teksty naukowe i literackie, m.in. „Tygodnik Ilustrowany”, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Emigracyjnego”, „Życie Polskie”, „Krytyka”.

³⁴ W okresie pobytu na zesłaniu Sieroszewski opublikował w czasopismach rosyjskich kilka interesujących tekstów na temat Jakucji i Jakutów, zob. m.in. W. Sieroszewski, *Kak i wo czto wierujut jakuty*, „Sibirskij Sbornik” 1891; tenże, *O jakutskich piesnach i piewcach*, „Izwestia WSORGO” 1893, t. 24; tenże, *Jakutskij chleb*, „Russkoje Bogatstwo” 1894, nr 12; tenże, *Jakutskaja swadba*, „Żiwaja Strana” 1894; tenże, *Zapiska o żelatienności etnograficznych issledowanij okrestnostiej Essejskiego oziera*, „Izwestia WSORGO” 1895, t. 31. Zob. także S. Kałużyński, *Polskie badania nad Jakutami i ich kulturą*, w: *Szkice z dziejów polskiej orientalistyki*, t. 2, pod red. J. Reychmana, Warszawa 1966, s. 186.

³⁵ W. Sieroszewski, *Pamiętniki, Wspomnienia*, s. 477.

Nawiązał również, mimo iż początkowo nie miał zamiaru tego czynić, współpracę z IRGO³⁶.

Po osiedleniu się w Irkucku Sieroszewski rozpoczął pracę nad obszerną, wielowątkową książką o Jakutach. Wiązały się z tym znaczne wydatki finansowe. Zabiegał o wsparcie z kręgów polonii irkuckiej, lecz go nie otrzymał. Z pomocą przyszedł mu dawny współtowarzysz z celi w Cytadeli Warszawskiej – Landy. Ten ostatni zainteresował planami naukowymi Sieroszewskiego przedsiębiorcę i członka IRGO Mitrofana Pichtina. Pichtin po zapoznaniu się z posiadanymi przez Sieroszewskiego materiałami do monografii, zdecydował się udzielić mu pomocy finansowej oraz „wprowadził” go do irkuckiego oddziału Towarzystwa³⁷.

Sieroszewski starannie opracował posiadane materiały terenowe na temat Jakutów, zapoznał się z poświęconą im literaturą, dostępną w bibliotece irkuckiego oddziału IRGO i muzeum irkuckim oraz konsultował z naukowcami, reprezentantami kilku dziedzin nauki. „Dwa razy – podkreślił – przerabiałem mą książkę od nowa, zasięgając rad specjalistów geologów, klimatologów, botaników, archeologów i etnografów”³⁸. Efektem jego pracy była wydana w 1896 roku monografia o Jakutach, o strukturze której autor wypowiedział się następująco: „Rozbiłem (...) przede wszystkim materiały własne i wyczytane w książkach na działy, idąc od prostych elementarnych czynników rasowych, dziedzicznych, od gospodarczych i technicznych warunków bytu do kręgów coraz wyższych, do coraz bardziej skomplikowanych zjawisk społecznych, aby wszystko zakończyć poetycką twórczością i kosmogonią narodu”³⁹. W ten sposób powstała obszerna, wnikliwa praca traktująca o mało jeszcze znanej Jakucji i jej mieszkańcach. Sieroszewski przedstawił rys geograficzno-przyrodniczy tej krainy, klimat, florę, faunę i zwierzęta domowe. Omówił również pochodzenie Jakutów, ich rozsiedlenie, cechy plemienne (antropologię), ekonomiczne podstawy bytu, pożywienie, ubiór, budownictwo, rzemiosło, podział bogactw, warunki pracy, funkcjonowanie rodu, rodziny, wychowanie dzieci, kwestie obyczajowe, język, poezję, folklor i wierzenia.

Sieroszewski, pisząc książkę o Jakutach (pierwszy tom), nie wyzyskał wszystkich zebranych przez siebie materiałów. Zamierzał je wyzyskać w późniejszym czasie, w drugim tomie pracy. Na wydanie drugiego tomu rozprawy z niecierpliwością oczekiwało IRGO⁴⁰. W związku z tym autor zintensyfikował pracę nad drugą częścią monografii i już w 1902 roku zawiózł jej rękopis do Petersburga, wręczając go sekretarzowi IRGO Aleksandrowi Grigoriewowi w celu publikacji. Druk pracy – ze względu na dostrzeżone w niej niedociągnięcia w sferze językowej – odłożono.

³⁶ Tenże, *Listy z Syberii*, s. 397, 412.

³⁷ Tenże, *Wstęp do drugiego wydania*, s. 5.

³⁸ Tamże, s. 7.

³⁹ Tamże, s. 10.

⁴⁰ P. Lewin, *Polonica w dziale rękopisów Instytutu Literatury Światowej im. Gorkiego w Moskwie*, „Przegląd Humanistyczny” 1962, nr 4, s. 161.

O rękopisie, zawierającym m.in. informacje na temat relacji Jakutów z Rosjanami i wpływu kultury rosyjskiej na społeczność jakucką, zdeponowanym w Towarzystwie, na kilkanaście lat ślad zaginął (za zaginiony uważał go również Sieroszewski). Dopiero w 1927 roku odkrył go „na nowo” rosyjski jakutolog Mikołaj Gribanowski, optując za jego opublikowaniem. Jeszcze w tym samym, 1927 roku tzw. komisja jakucka Rosyjskiej Akademii Nauk pozytywnie zaopiniowała pracę do druku, którego chciała się podjąć wspólnie z Towarzystwem, jako właścicielem rękopisu lub wydać pracę we własnym wydawnictwie. Do wydania książki jednak nie doszło. Przewodniczący działu etnograficznego w Towarzystwie Siergiej Oldenburg zwrócił uwagę komisji jakuckiej, że nie ma prawa samodzielnie decydować o sprawach wydawniczych, a do wydania dzieła autorstwa Sieroszewskiego należy podchodzić z wyjątkową ostrożnością. Sieroszewski był – co prawda – znany wówczas w Związku Radzieckim jako badacz Jakucji, ale jego osoby nie oceniano pozytywnie, wskazując na antyradzieckie nastawienie polskiego jakutologa i ścisłe związki łączące go z Józefem Piłsudskim. Ostatecznie prawdopodobnie te czynniki zadecydowały o wstrzymaniu druku rękopisu książki, będącego – obok innych osiągnięć naukowych Sieroszewskiego – dowodem na to, że nie sposób odmówić mu tytułu rzetelnego badacza, stosującego wszystkie rygory myślenia naukowego⁴¹.

Mówiąc o osiągnięciach Sieroszewskiego – etnografa nie sposób pominąć jego dzieł literackich. Znaczna część utworów beletrystycznych zesłańca stanowi – ze względu na zawarty w nich materiał poznawczy – interesujące źródło na temat życia codziennego Jakutów⁴². Badacz, zmuszony początkowo do rezygnacji z wydawania swoich prac etnograficznych po polsku, uczynił treści etnograficzne kanwą wielu utworów literackich. Prace literackie, zwłaszcza te powstałe na Syberii i wkrótce po powrocie z zesłania, mają więc wymiar realistyczny. Sieroszewski dążył do maksymalnego zbliżenia faktów z życia z ich wizją literacką. Rolę fikcji w utworach, których fabuła rozgrywa się w Jakucji sprowadził do minimum, wyzyskując informacje o prawdziwych wydarzeniach, znanych mu osobach itp. „Ja zupełnie – podkreślił – pozbawiony jestem tego, co nazywają fantazją. Ja muszę koniecznie mieć choć lekki obrys, choć napomknienie, a wtedy

⁴¹ W. Sieroszewski, *Wstęp do drugiego wydania*, s. 9; L. Rowiakowa, *Wacław Sieroszewski*, s. 170–171; H. Swienko, *Historia zaginionego rękopisu Wacława Sieroszewskiego*, „Etnografia Polska” 1969, t. 13, s. 73–85. Sieroszewski należał w II Rzeczypospolitej do grona twórców budujących legendę Józefa Piłsudskiego. Uważał Naczelnika Państwa za postać jednoznacznie pozytywną, za niezłomnego wojownika, wybitnego przywódcę narodu i wskrzesiciela niepodległego państwa polskiego. W. Sieroszewski, *Józef Piłsudski*, Lwów 1938; *Wacław Sieroszewski. Zesłaniec – etnograf – literat – polityk*, red. A. Kuczyński, M. Marczyk, Wrocław 2011.

⁴² S. Kałużyński, *Polskie badania*, s. 188; A. Kijak, *Odkrywca innej Syberii i Dalekiego Wschodu. O prozie Wacława Sieroszewskiego*, Kraków 2010.

już resztę dorobię i natchnę życiem. Ale stworzyć sam coś... zupełnie stworzyć, nie widziawszy i odczuwszy – nie umiem”⁴³.

Warto zaznaczyć, że Sieroszewski zyskał w pierwszym trzydziestolecu XX w. popularność na ziemiach polskich⁴⁴, w Europie i w świecie w pierwszej kolejności jako pisarz (wyjątek stanowiła Rosja, a od 1922 roku Związek Radziecki, gdzie interesowano się całokształtem naukowo-literackich dokonań byłego zesłańca). Jego utwory literackie, ukazujące się początkowo po polsku i po rosyjsku, tłumaczono później m.in. na język francuski, niemiecki, angielski, włoski, czeski, hiszpański, japoński, jakucki, estoński⁴⁵. Sieroszewski nigdy nie wątpił w wielką rolę i znaczenie literatury pięknej, w jej możliwość dotarcia z określonym przekazem do rzeszy czytelników. „W nauce – podkreślił – znalazłem się przypadkowo i gdyby mnie nie zaabsorbowała, stworzyłbym coś wartościowego w literaturze”⁴⁶. Wiele wskazuje na to, że mimo preferowania przez Sieroszewskiego pracy naukowo-badawczej, wartościowe novum stworzył on również na gruncie literackim.

Początki działalności naukowo-literackiej Wacława Sieroszewskiego są ściśle związane z jego pobytem – jako zesłańca – na Syberii w latach osiemdziesiątych i na początku lat dziewięćdziesiątych XIX wieku. W piśmiennictwie polskim w dziewiętnastym stuleciu dominował obraz Syberii jako krainy cierpień, miejsca zesłania tysięcy Polaków. Sieroszewski pragnął przybliżyć rodakom inne, nieznanym im oblicze tej krainy, zwłaszcza jej wschodniej części – Jakucji⁴⁷. Skłoniło go to – obok uwarunkowań egzystencjalno-emocjonalnych (poczucie osamotnienia, zwątpienie w sens życia) i praktycznych, związanych z podejmowanymi próbami ucieczki z zesłania – do sukcesywnego poznawania Jakutów, ich geograficzno-przyrodniczego i społeczno-kulturowego środowiska życia. Jakucja i Jakuci stali się przedmiotem wielostronnych studiów polskiego zesłańca, rzetelnych pod

⁴³ W. Sieroszewski, *Listy z Syberii*, s. 420. Analizując prozę syberyjską Sieroszewskiego można m.in. odnaleźć pierwowzory postaci i motywów literackich. Przykładowo: prototypem głównej postaci w noweli *Chajlach* był pewien przestępca konwojowany przez Kozaków, który zatrzymał się w jurcie Apollona Slepцова w Andylachu. Życie codzienne w Andylachu oraz osoby, z którymi się pisarz tam zetknął zostały realistycznie przedstawione w powieści *Na kresach lasów*. W. Sieroszewski, *Na kresach lasów*, Kraków 1947; tenże, *W matni. Nowele jakuckie*, Warszawa 1958.

⁴⁴ Ukazanie się w 1900 r. w języku polskim monografii Sieroszewskiego o Jakutach zostało przyjęte na gruncie polskim zycielwie. Przypisano jednak dziełu rangę znacznie niższą niż otrzymało ono w kręgu uczonych rosyjskich. Ci ostatni docenili nowatorskość i rzetelność naukową pracy Sieroszewskiego, podczas gdy Polacy uznali ją jedynie za swego rodzaju wspomnienie z pobytu wśród egzotycznego ludu. W Polsce dopiero od lat sześćdziesiątych XX w. zaczęto interesować się działalnością i spuścizną naukową badacza – zesłańca.

⁴⁵ H. Swienko, *Historia*, s. 74.

⁴⁶ Cyt. za: L. Równiakowa, *Wacław Sieroszewski*, s. 169.

⁴⁷ Z zakresu tzw. twórczości syberyjskiej Sieroszewskiego, dominującej w jego dorobku naukowo-literackim, 56 proc. tekstów to beletrystyka, 34 proc. – spuścizna naukowa (z uwzględnieniem drugiego, nieopublikowanego tomu monografii o Jakutach), 10 proc. – pamiętnikarstwo. H. Małgowska, *Sieroszewski i Syberia*, Toruń 1973, s. 51.

względem naukowym, niezwykle sugestywnych i plastycznych, a przy tym nie-naznaczonych sentymentalizmem, patosem. Ich efektem były utwory literackie, artykuły naukowe opublikowane na łamach rosyjskich czasopism oraz wszechstronna, jedyna w swoim rodzaju monografia o społeczności jakuckiej. Ukazanie się w 1896 roku *Jakutów* było wydarzeniem naukowym o światowej randze. O wielkiej wartości naukowej i znaczeniu publikacji świadczył m.in. fakt, że autor został nagrodzony złotym medalem Cesarskiego Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego, a po pewnych staraniach zezwolono mu na powrót z zesłania do ojczyzny.

Bibliografia

- Armon W., *Polscy badacze kultury Jakutów*, Wrocław 1977.
- Bazyłow L., *Syberia*, Warszawa 1975.
- Kałużyński S., *Polskie badania nad Jakutami i ich kulturą*, w: *Szkice z dziejów polskiej orientalistyki*, t. 2, pod red. J. Reychmana, Warszawa 1966.
- Kijak A., *Odkrywcą innej Syberii i Dalekiego Wschodu. O prozie Wacława Sieroszewskiego*, Kraków 2010.
- Krzywicka I., *Wyznania gorszycielki*, Warszawa 1995.
- Lam A., *Wacław Sieroszewski*, w: *Obraz literatury polskiej XIX i XX wieku*, t. 4, *Literatura polska w okresie realizmu i naturalizmu*, red. K. Wyka, H. Markiewicz, Z. Żabicki, J. Kulczycka-Saloni, Warszawa 1971.
- Legutko G., „*Wyrosłam na Rosjankę...*”. *Historia Marii – jakuckiej córki Wacława Sieroszewskiego – w świetle jej listów do ojca i innych dokumentów*, Wrocław 2019.
- Lewin P., *Polonica w dziale rękopisów Instytutu Literatury Światowej im. Gorkiego w Moskwie*, „Przegląd Humanistyczny” 1962, nr 4.
- Łukawski Z., *Historia Syberii*, Wrocław 1981.
- Małgowska H., *Sieroszewski i Syberia*, Toruń 1973.
- Rowniakowa L., *Wacław Sieroszewski – badacz Jakucji*, „Literatura Radziecka” 1980, nr 3.
- Sieroszewski A., *Jak powstała księga Wacława Sieroszewskiego o Jakutach i ich krainie?*, w: A. Kuczyński, *Polacy w nauce, gospodarce i administracji na Syberii w XIX i na początku XX wieku*, Wrocław 2007.
- Sieroszewski A., *Słowo i czyn. Życie i twórczość Wacława Sieroszewskiego*, Wrocław 2008.
- Sieroszewski W., *12 lat w kraju Jakutów*, Warszawa 1900.
- Sieroszewski W., *Dwanaście lat w kraju Jakutów*, cz. 1–2, Warszawa 1935.
- Sieroszewski W., *Jakutskaja swadba*, „Żiwaja Strana” 1894.
- Sieroszewski W., *Jakutskij chleb*, „Russkoje Bogatstwo” 1894, nr 12.

Sieroszewski W., *Jakuty. Opyt etnograficznego issledowanija*, t. 1, S – Pietierburg 1896.

Sieroszewski W., *Józef Piłsudski*, Lwów 1938.

Sieroszewski W., *Kak i wo czto wierujut jakuty*, „Sibirskij Sbornik” 1891.

Sieroszewski W., *Listy z Syberii*, „Archiwum Literackie” 1964, t. 8.

Sieroszewski W., *Na kresach lasów*, Kraków 1947.

Sieroszewski W., *O jakutkich piesnach i piewcach*, „Izwestia WSORGO” 1893, t. 24.

Sieroszewski W., *Pamiętniki, Wspomnienia*, w: tenże, *Dziela*, t. 16, Kraków 1959.

Sieroszewski W., *Szkice podróżnicze*, w: tenże, *Dziela*, t. 18, Kraków 1961.

Sieroszewski W., *W matni. Nowele jakuckie*, Warszawa 1958.

Sieroszewski W., *Wśród kosmatych ludzi*, Warszawa 1938.

Sieroszewski W., *Zapiska o żelatielnosti etnograficznych issledowanij okrestnostiej Essejskiego oziera*, „Izwestia WSORGO” 1895, t. 31.

Swienko H., *Historia zaginionego rękopisu Wacława Sieroszewskiego*, „Etnografia Polska” 1969, t. 13.

Wacław Sieroszewski. Zesłaniec – etnograf – literat – polityk, red. A. Kuczyński, M. Marczyk, Wrocław 2011.